

УДК 342.3

Л.М. ГРИШКО, канд. юрид. наук, Харківський національний університет внутрішніх справ

ЧИННИКИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО ЛАДУ МОНАРХІЙ АРАБСЬКОГО СХОДУ

Ключові слова: чинники модернізація державного ладу, монархії Арабського Сходу, іслам, демократизація

Суттєві зміни у сфері державного ладу монархій Арабського Сходу (далі – МАС) привертають увагу багатьох науковців. Модернізаційний період політико-правового розвитку цих держав розпочався ще на початку ХХ ст і триває до сьогодні.

Питання модернізації досліджували І.В. Побережніков, В.С. Малахов, В.М. Межуєва та ін. Окремим аспектам модернізації державного ладу присвячені роботи Г.В. Горицької, М.А. Сапронової, С.Г. Серьогіної, Л.Р. Сюкїяйнена, А.І. Яковлева, Х. Бехруза та ін. Про модернізацію арабських (особливо аравійських) монархій широко відомими стали також дослідження Є.М. Мелкумян, А.О. Філоніка, А.І. Яковлева та інших сходознавців. Проте, чинникам, як правило, приділяється незначна увага, тому метою статті є визначення чинників модернізації державного ладу в МАС. Модернізація державного ладу, це поступальний процес. Про це свідчать довгострокові плани розвитку МАС, що ініціюються главою держави, приймаються урядами та підтримуються (а іноді і ініціюються) суспільством. Все це свідчить про наявність об'єктивних та суб'єктивних причин таких змін, готовність самого суспільства цих держав перебудовуватися. Зокрема, у 2008 році Емір Кувейту створив Раду з питань планування та розвитку. Очолює Раду прем'єр-міністр самостійно або призначений ним міністр. До складу Ради, окрім міністрів входять також кваліфіко-

вані представники приватного сектору та організацій громадянського суспільства. Указ про їх призначення видається на чотирирічний термін [1].

Загалом, основними проявами модернізації в МАС є: а) прийняття чи оновлення конституцій (основних законів); б) формування у переважній більшості МАС законодавчих та консультативних органів шляхом прямих виборів; в) зміна статусу законодавчих органів державної влади, що проявляється у появі дієвого законодавчого органу чи хоча б частковому розширенні повноважень (право законодавчої ініціативи, право вето, право оголошення недовіри міністру (уряду) тощо); г) розширення ролі жінки у суспільстві, що еволюціонувала від сфери сім'ї та професійної діяльності до наділення політичними правами та реальній участі в державних справах; д) демократизація суспільно-політичного та державного життя; е) запровадження нового адміністративно-територіального поділу й обмеженого місцевого самоврядування; запровадження муніципальних виборів. Зміни по усіх названих напрямках тривають до сьогодні.

Найбільше на зміст модернізації впливає іслам та традиційні основи суспільства. Так, наприклад, Іслам в якості державної релігії, на зразок принципу верховенства права в європейських країнах, визначає ціннісну орієнтацію подальшого розвитку держави і багато в чому визначає державно-правовий розвиток МАС [2].

На думку Х. Бехруза, суттєвим фактором модернізації є також проникнення в мусульманське право правових засад західних країн. Прояви заходу досить очевидні. Д. Мосяков розглядає модернізацію як переймання, і відповідно інкультурацію та акультурацію західних норм та правил, уявлень про владу та взаємовідносини індивіда та суспільства, суспільства та держави в традиційні східні культури [3, с.20]. Проте, модернізація цим не обмежується. Ми цілком погоджуємося з позицією А. Яковлева, що досвід суспільного

розвитку країн Сходу за останні два століття свідчить про неможливість реалізації західної моделі в незахідному світі повністю. Перед незахідними країнами в XXI ст. відкрилася можливість обрання нової моделі розвитку, яка б більш відповідала їх традиціям та місцю в світі [4, с.36].

Р. Давид вважав, що в цих державах можна очікувати появу синтезу категорій та понять, що запозичені із західного права, та методів, розмірковувань та підходів, глибоко пронизаних традицією мусульманського права. Натомість Х. Бехруз є прибічником відмови від європоцентристських підходів та стандартів при розгляді правових систем та ісламського права зокрема. Не дивлячись на свою зовнішню вестернізацію, правові системи сучасних ісламських держав все ще залишаються в межах класичного ісламського права [5, с.242, 269–270].

Л.Р. Сюкіяйнен взаємодію двох вказаних культур розділяє на такі основні форми: паралельне регулювання спільних питань стосовно мусульман та не мусульман (право особистого статусу); включення мусульмансько-правових норм, принципів та інститутів в законодавство, що орієнтується на європейські зразки, і навпаки; синтез ісламських та європейських правових інститутів у вигляді прийняття оригінальних законодавчих актів, які не можуть бути однозначно віднесені ні до мусульманської, ні до європейської правових систем. Особливим варіантом взаємодії є законодавство, яке за своїм змістом і основним конституційним підходом базується на шариаті, а по формі та техніко-юридичним особливостям відтворює європейські правові зразки [6].

Отже, модернізаційні напрямки змін зовні дійсно свідчать про запровадження західних принципів демократії, але за своєю суттю (змістом) не зовсім відповідають їй.

А. Емон (Anver M. Emon) у своєму дослідженні історії шариату та його ролі в державно-правових системах, пропонує модель цілісного розуміння доктрини – історизм юриспруденції ісламського права. Вчений стверджує, що, стале місце ісламського права

може поставити під сумнів сьогодишні перетворення, бо суттєво дисонує з сучасним конституційним правлінням [7].

Дійсно, досі залишається незрозумілим яким чином поєднуються такі конституційні принципи як принцип державної релігії та свободи віросповідання; як співвідносяться принципи державної релігії та шариату як основи законодавства з заборонаю дискримінації за статевою ознакою (ст.2, 18 Конституції Бахрейну). Очевидно, що А. Емон (Anver M. Emon) чітко та доречно визначає наявність історизму юриспруденції ісламського права. Вчений говорить про стурбованість щодо осмислення змісту ісламських норм, що існували до сучасного періоду, в контексті змінених політичних інститутів [7].

Так, МАС на конституційному рівні закріпили іслам в якості державної релігії, шариат як основне джерело законодавства, а також «фасад західної демократії». Зокрема, конституції МАС закріплюють наступні аспекти державного ладу: а) форма державного правління (монархія) та устрою (унітарна чи федеративна) та політичного режиму; б) засади (принципи) державного ладу (принципи поділу чи єдності влади, принцип шури, принцип відданості ісламу тощо); в) функції та компетенція вищих органів державної влади (глави держави, парламенту чи законорачого органу, уряду); г) порядок престолонаслідування чи принаймні статус правлячої династії (династичний принцип з персоніфікацією династії кожної МАС); д) форми безпосередньої участі населення у здійсненні державної влади (як правило, загальнодержавні та/чи муніципальні вибори); е) основи правового положення підданих (прямо або через обов'язки держави); є) роль сім'ї та релігійного виховання та ін.

Проте, запроваджені «атрибути демократії» завжди відрізнялися і, вочевидь, відрізнятимуться від аналогічних політичних органів західних країн. Домінують в арабських парламентах та партіях представники керівних кланів, військово-політичної верхівки, монархічних та близьких до них кіл. Захід мало

враховує те, що для арабів у соціальному плані характерною була і залишається родоплеменна організація. Головним атрибутом спільного походження для арабів залишається кровна рідня й обов'язок визнання спільного кровного походження – «асабія». [8, с.17, 20]. Іслам, зрівнявши в правах усіх мусульман, не знищив родоплеменну структуру.

Отже, важливим неформальним фактором, що впливає на модернізаційні процеси в МАС, є *елементи соціально-політичної структури традиційного суспільства*: правлячі династії, племена, клани. Головні важелі влади зосереджено в руках однієї родини. Правлячі сім'ї арабських держав призначаються в консультативні ради, обирають чиновницьку кар'єру, служать в армії. Наприклад, в Йорданії більшість важливих цивільних та військових посад знаходиться в руках східно-йорданської бедуїнської еліти. У Саудівській Аравії нащадки потомка богослова-фундаменталіста XVII ст. та засновника ваххабітської течії в ісламі Мухаммада ібн Абд аль-Ваххаба складають сім'ю Ааль аш-Шейх. Сьогодні вони входять в Раду вищих улемів, яку очолює верховний муфтії. Стосовно Катару, то Дж.Т. Лоуренс відзначає, що династія Аль-Сабах править, консультуючись з видатними сім'ями та суспільними лідерами [10]. Усе населення Саудівської Аравії поділяється на племена – привілейовані та підпорядковані. Це базується на генеалогічній побудові середньовічних арабських істориків та народних переказах, але в сучасному житті виявляється досить чітко: одні племена і сьогодні вважаються «благородними», інші – менш благородні та займають підпорядковане положення. До числа благородних племен Аравії належать анайза і шамар, які вважають себе аристократами пустелі. Із племені анайза походять ряд правлячих династій: аль-Сауд в Саудівській Аравії, аль-Сабах в Кувейті, аль-Халіфа в Бахреїні [11, с.483].

На думку І. Фадеевої, слабкість демократичних інститутів в мусульманських країнах, проявляється в специфіці як формальних, так

і неформальних асоціацій, в яких деякі дослідники намагаються розгледіти основу демократизації близькосхідного суспільства. Хоча багато з них мають багатовікову історію, однак, немає жодних ознак того, що ... сімейні чи кланові організації ... т.д. хоч якось сприяють демократизації суспільства на західний манер. Сімейність та належність до клану досі є основою соціалізації в багатьох країнах мусульманського світу. В арабських країнах політичні та релігійні рухи... базуються на кланових обов'язках, нерідко спільній сімейній власності та родинній солідарності [12, с. 8–9].

Саме через впровадження форм демократії модернізацію часто ототожнюють з демократизацією. Проте слід відзначити, що монархи Арабського Сходу трактують демократію по-різному. І. Фадеева класифікує політичних лідерів мусульманського світу в залежності від сприйняття терміну демократія на наступні категорії: 1) ті, хто сприймають цей термін більш-менш адекватно західному тлумаченню; 2) ті, хто вважають його неприйнятним для мусульманського суспільства; 3) ті, хто прагнуть надати цьому терміну власне тлумачення, ніяк не адекватне західному. Надзвичайно складно в європейських термінах досить адекватно оцінити реальні політичні процеси, механізми прийняття ключових рішень, однаково як і програм, декларацій політичних лідерів [12, с.2, 9].

На державно-правовому рівні можна навести яскраві приклади різноманітності мусульманського світу. Зокрема, реалізація принципу дорадчості (аш-шура). Сучасні прибічники шури як конституційного принципу посилюються на вірші Корана, в яких говориться про віруючих як громаду, члени якої вирішують усі питання, рядячись один з одним. Однією з форм реалізації цього принципу є запровадження спеціального консультативно-дорадчого органу, сформованого виключно на принципах ісламу – ради шури. Так, діяльність Консультативної ради Саудівської Аравії та парламенту Йорданії ґрунтується на основі даного принципу, але вони суттєво

відрізняються за своїм державно-правовим статусом. Консультативна рада Саудівської Аравії володіє виключно консультативними повноваженнями, тоді як парламент Йорданії – законодавчими. Відмінності в державно-правовій практиці можна пояснити тим, що Коран та Сунна не містять конкретного бачення методів управління та інститутів, які нададуть ісламській державі певного характеру і в той же час повністю відповідатимуть потребам сьогодення [13, с.9].

Слід відзначити, що однією з вирішальних причин прийняття конституцій була необхідність закріплення конкретної династії в якості правлячої. Таким чином гарантується виключне право династії на правління. Слід відзначити, що в Саудівській Аравії принципи престолонаслідування були вперше офіційно закріплені саме Основним нізамом КСА 1992 року. Відповідно до статті 5 Основного нізаму Саудівської Аравії влада передається синам Короля-засновника, Абдель-Азіза ібн Абд ель-Рахман аль Фейсала Аль Сауда, та їхнім дітям. Найбільш прямим серед них нащадок має бути приведений до присяги згідно з принципами Священного Корану і традиціями Пророка. Стаття 4 Конституції Кувейту визначає, що влада передається нащадкам Mubarak al-Sabah [11].

Усі дослідники відзначають зростання інтересу населення арабських країн до участі в управлінні державними справами. Так, перша конституція Катару була видана правителем ще в 1970 р. Причинами її прийняття активізація прогресивної інтелігенції і деяких прошарків народжуваної напередодні створення суверенної державності буржуазії, а також очевидна для правителя, шейха Ахмада Бен Алі Аль Тані, необхідність конституційного закріплення влади за правлячою династією у переддень вступу Катару до федерації [14, с.21]. У квітні 2003 р. референдумом прийнято нову Конституцію Катару, причому на підтримку документу проголосували 96 % його учасників. (тобто внутрішні чинники, які спровокували прийняття Основних законів).

Серед внутрішніх сприятливих чинників, не можливо не відзначити активізацію внутрішніх модерністських сил та молоді, що дозволяє говорити про появу громадянського суспільства.

Важливим внутрішнім чинником є усвідомлення необхідності змін у державі самими правлячими елітами, які називають ці процеси «модернізацією», основним завданням є надання існуючим режимам більш сучасного вигляду, забезпечити їм додаткову життєздатність [15, с.9, 24].

У більшості МАС до влади прийшли прогресивні правителі, які проголосили напрямок демократизації. Зокрема, прихід Хамада – знакова віха не тільки в історії Катару, але й «аравійської шестірки», у цілому, оскільки це ознаменувало початок переходу влади до нового покоління, яке у меншій мірі, ніж попереднє, пройняте традиціоналістськими поглядами. Хамад здійснив державний переворот та зайняв посаду еміра, усунувши з посади свого батька, прибічника традиціоналізму. Ще будучи спадкоємцем він притримувався лінії на поступове приведення катарського суспільства до сучасних стандартів, диверсифікацію зовнішніх зв'язків, корекцію політики субрегіону з урахуванням національних інтересів та більш незалежних від Ер-Ріаду зовнішній курс. В результаті у квітні 2003 р. референдумом прийнято нову Конституцію Катару.

Аналогічним чином до влади прийшов нинішній Султан Оману Кабус, усунувши з посади свого консервативного батька. Султан здійснив ряд суттєвих для держави реформ. Законодорадчий орган Меджліс аль-Шура, утворений декретом султана Кабуса у 1990 р., а з листопада 1996 р. у султанаті діє Конституція, перша в його історії. Вона закріпила основні принципи будівництва держави, права громадян та порядок передачі влади. Слово «вперше» сьогодні часто застосовується по відношенню до процесу політичного будівництва та програм індустріалізації, проте чверть століття тому це слово застосовувалося буквально до усіх сторін життя оманців.

З приходом до влади у 1999 р., монарх Бахрейну Хамад Бен Іса аль-Халіфа одразу відмінив надзвичайний стан, який діяв у країні ще з 1975 р., виступив на свободу політичних в'язнів та дозволив повернутися на батьківщину висланим діячам опозиції, вступивши з ними в діалог. Як заявив принц, голова уряду шейх Сальман Бен Хамад аль-Халіфа, «Бахрейн узав за зразок американську модель, яка передбачає діалог між народом та владою» [15, с.44].

Після того, як у 2004 році шейх Халіфа змінив на посту президента ОАЕ свого батька, шейха Заєда бін Султана Аль-Нахайяна, він не тільки продовжив розпочаті ним реформи, але й ініціював свої власні, включаючи залучення жінок до управління державними справами. Саме за його правління жінки зайняли чотири міністерські посади, одержали більше 30% керівних позицій в держструктурах.

Отже важливим фактором модернізації є зміна поколінь при владі. Сьогодні лише в Саудівській Аравії влада переходить по вертикалі, тобто від брата до брата (в межах одного покоління), тоді як в інших МАС - по горизонталі. Саме Саудівська Аравія з усіх МАС є найбільш консервативною. Проте, навіть саудити відважилися на суттєві для них перетворення. Так, наприклад, Король включив 30 жінок до складу Консультативної ради, куди входили раніше виключно чоловіки.

Ключову роль у трансформації гендерного питання та громадських відносин в останні роки почали відігравати жіночі організації, особливо в МАС. Більшість жіночих організацій в арабському регіоні утворились з транснаціональних феміністських рухів як результат посилення політичного усвідомлення ролі жінок в суспільстві. Ці організації, як, наприклад, товариство жінок Бахрейну, сприяють ліквідації жіночої неграмотності, підвищенню правової обізнаності, проведенню спеціальних учбових програм та залученню арабських жінок до політичного життя [16, с.80.]

Суттєво переглянуто погляди щодо місця жінки в арабському суспільстві і релігійна

традиція продовжує переглядатися. Сьогодні жінки в МАС займають абсолютно різні посади, у тому числі в органах державної влади. Представниці жіночої статі посідають місця в уряді (переважно посади міністрів з питань освіти та вищої освіти, у справах кустарних промислів та ремесел і т.п.) в представницькому органі на рівні з чоловіками-депутатами і т.д. Навіть Король Саудівської Аравії допустив жінок до участі в роботі Консультативної ради (правда вхід для них окремих і ширма у залі, яка відділяє їх від чоловічої половини зали).

Міністерство юстиції Катару повідомляє, що є одним із міністерств, що підтримує жінок, зазначаючи при цьому, що майже 67 відсотків від загального катарського персоналу є жінки. Посилюються навчальні програми для жінок для розвитку їх професіоналізму, відзначається, що катарські жінки довели свою цінність в усіх посадах та видах діяльності [17].

Жінки в МАС не просто наділені виборчими правами, а й активно ними користуються. У лютому 2001 р. громадянки Бахрейну змогли вперше взяти участь у муніципальних виборах, а в жовтні 2002 р. – у парламентських. Починаючи з 2005 р. виборчі права одержали громадянки Кувейту. Вже 29.06.2006 р. пройшли позачергові вибори до Національної асамблеї Кувейту, які стали по-справжньому всезагальними виборами, прийняти участь в яких на рівних правах з чоловіками вперше змогли жінки (балотувалося 28 жінок, проте не було обрано жодної), які боролися за можливість активної участі в політичному житті країни з 1962 р., коли в країні було сформовано законодавчі збори. У 1999 р. покійний емір Кувейту шейх Джабар аль-Ахмед ас-Сабах видав декрет про реформу виборчого законодавства, що дозволяло жінкам балотуватися до парламенту, однак протягом шести років радикальні ісламські лідери блокували цю реформу. І тільки на початку травня 2005 р. депутати Національної асамблеї підтримали закон, що надав право жінкам балотуватися на виборах.

В Об'єднаних Арабських Еміратах (далі – ОАЕ) за результатами виборів 2006 року до Федеральних національних зборів було обрано одну жінку і ще вісім призначено декретом глави держави. Серед результатів виборів необхідно відзначити перемогу кандидата-жінки в еміраті Абу-Дабі – столиці федерації. Як заявив доктор Абдель Халік Абдалла – професор політології в Університеті ОАЕ в своєму інтерв'ю 21.12.2006 газеті «Аш-Шарк Аль-Аусат», перший досвід виборів у федерації був відзначений двома позитивними результатами. Перший, це перемога еміратської жінки на виборах, що означає зміну становища жінки в суспільстві цієї країни, яке все ще залишається племінним за своїм характером, і друге, це активна участь у виборах. У всіх еміратах брало участь не менше 60 % осіб, що отримали право брати участь у виборах [18].

Отже, проведення окремих прозахідних реформ, ще не свідчить про західний шлях розвитку МАС. Зокрема, на думку Х. Бехруза, вестернізація правових систем ісламських держав здійснюється як одна з форм спілкування з зовнішнім світом [5, с.83] та не поглинає суто ісламських принципів управління. Саме арабо-мусульманська цивілізація найбільше зберегла соціально-культурну ідентичність перед натиском так званої «вестернізації» і роблячи (з багатьма умовностями) певні поступки на шляху політичної модернізації залишається вірною арабо-мусульманській соціально-культурній спадщині, принципам і нормам ісламу відкидає цінності західної цивілізації. Безумовно, такий стан речей в Арабському світі заслуговує на увагу та всебічне вивчення [8, с.16].

І насамкінець, безумовно слід відзначити економічний чинник змін державного ладу, оскільки є загальновідомо, що матеріальною базою модернізації монархій Перської затоки є нафтові ресурси, що внесли фундаментальні зміни до соціальної структури.

Щодо подальших перспектив модернізації державного ладу в МАС, вдало з цього приводу, на нашу думку, висловився Л.Р. Сюкіяй-

нен: «Тут дуже багато факторів, щоб вважати, що там є тільки один момент, одне забарвлення, одна тенденція, визначивши яку ми зможемо знайти відповідь на це питання» [2].

З огляду на проведені дослідження слід зробити наступні висновки:

1. Чинники модернізації державного ладу МАС варто розділити дві групи: на чинники, що викликають модернізаційні процеси (модернізацію) (чинники-виклики) та чинники що впливають на їх (її) зміст (чинники змісту).

В свою чергу, чинники-виклики слід розділити на внутрішні та зовнішні. До зовнішніх чинників часто відносять процеси глобалізації, які охоплюють більшість держав на шляху до демократизації не оминаючи і МАС. З іншого боку, цілком очевидно, що без «благодатного ґрунту» всередині держави глобалізаційні напрямки модернізації, суттю яких є демократизація, не стали б можливими.

Чинники ж, що впливають на зміст модернізації є особливими для кожної держави світу. Щодо МАС, то з огляду на спільну політико-правову історію та державну релігію – іслам, можна з впевненістю сказати, що іслам суттєво впливає на зміст модернізації у цих державах.

До внутрішніх чинників слід також віднести традиційну структуру суспільства. Стає очевидним той факт, що у піднесенні правлячих династій суттєву роль відіграла родинно-племінна ієрархія. В поєднанні з релігійним фактором родинно-племінна ієрархія гарантує збереження монархічної форми правління в цьому регіоні.

2. Саме по собі запровадження форм демократії не призведе до корінних змін в складі державних органів, оскільки першість займатимуть представники благородних племен через консультування з якими реалізується принцип «шура». І лише зміни суспільного ладу в напрямку відходу від родинно-племінної ієрархії зможуть змінити не лише результати виборів, а й форму правління в цілому.

3. Зміст реформ свідчить, що не залежно від зовнішнього впливу державний лад МАС

набуває переважно ісламського змісту. Такі поняття як демократія чи парламентаризм трактуються на власний «ісламський манер».

ЛІТЕРАТУРА

1. Planning and Development Council of Kuwait [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pm.gov.kw/en/government/highercommissions/planningAndDevelopmentCouncil.jsp>.
2. Сюкияйнен Л. Ислам и перспективы развития мусульманского мира [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://constitutions.ru/archives/3615>.
3. Мосяков Д. Модернизация социально-политических систем как источник международной стабильности / Д. Мосяков // Азия и Африка сегодня. – 2006. – № 3. – С. 20–23.
4. Яковлев А. Страны Востока: конец модернизации и выбор цели развития/ А. Яковлев // Азия и Африка сегодня. – 2008. – № 6. – С. 36–39.
5. Бехруз Х. Исламские традиции права / Х. Бехруз. – Одесса : Юрид. літ., 2006. – 293 с.
6. Сюкияйнен Л. Р. О правовой природе шариата и его взаимодействии с европейским правом / Сюкияйнен Л. Р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gumer.info>.
7. Anver M. Emon The Limits of Constitutionalism in the Muslim World: History and Identity in Islamic Law / Anver M. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://papers.ssrn.com/sol3/Papers.cfm?abstract_id=1086767.
8. Гуцало С. До питання про сталість соціокультурного ядра мусульманських арабських країн в умовах глобалізації / С. Гуцало // Соціокультурне середовище країн Азії і Африки в глобалізаційних потоках сучасності: між вторгненням та залученням : матеріали міжвідом. наук.-теорет. конф. – К. : Ін-т світової економіки і міжнар. відносин НАН України, 2006. – С. 15–22.
9. Демченко А. В. Внутренние факторы формирования внешней политики стран Арабского Востока / А. В. Демченко // Вестник МГИМО-Университет. – 2010. – № 1 (10). – С. 153–165.
10. James T. Lawrence Human rights in the Near East and North Africa / es T. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://books.google.com.ua/books?id=bScP0IRxQbUC&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>.
11. Конституции государств Азии : в 3 т. Т. 1: Западная Азия / под ред. Т. Я. Хабриевой. – М. : Ин-т законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации : Норма, 2010. – 544 с.
12. Фадеева И. Демократия в мусульманском мире: реальность и перспективы / И. Фадеева // Азия и Африка сегодня. – 2001. – № 8. – С. 2–9.
13. Asad M. The Principles of State and Government in Islam / Muhammad Asad [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.scribd.com/doc/43803435/Principles-of-State-and-Government-in-Islam-by-Muhammad-Asad>.
14. Коломієць Ю. М. Правовий статус монарха в державах Близького Сходу, Магрибу та Японії : навч. посіб. / Ю. М. Коломієць; Ун-т внутр. справ. – Х. : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2001. – 112 с.
15. Сапронова М. А. Политический процесс в арабских странах: учебное пособие / М. А. Сапронова ; Московск. гос. ин-т международных отношений (ун-т) МИД России, каф. востоковедения. – М. : МГИМО-Университет, 2008. – 320 с.
16. Игошина Ж. Б. Гендерне питання та процеси глобалізації на Арабському Сході / Ж. Б. Игошина // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2010. – № 94. – Ч. 2. – С. 74–83.
17. al-Ghanim: Qatar an Example of the State of Law and Institutions [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.qnaol.net/QNAEn/Local_News/Politics2/Pages/JusticeMinisterQatarBecomesExampleoftheStateofLawandInstitutions.aspx.

18. Мелкумян Е. С. Первые выборы в ОАЭ / Мелкумян Е. С. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2006/26-12-06.htm>.

Гришко Л. М. Чинники модернізації державного ладу монархій Арабського Сходу / Л. М. Гришко // Форум права. – 2015. – № 2. – С. 24–31 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_2_6.pdf

Розглядаються чинники модернізації державного ладу монархій Арабського Сходу, зокрема, виділені чинники, що викликають модернізаційні процеси та чинники що впливають на їх зміст. Чинники, що викликають модернізаційні процеси, розділено на внутрішні та зовнішні. До зовнішніх чинників часто відносять процеси глобалізації.

Гришко Л.Н. Факторы модернизации государственного строя монархий Арабского Востока

Рассматриваются факторы модернизации государственного строя монархий Арабского Востока, в частности, выделены факторы, вызывающие модернизационные процессы и факторы, влияющие на их содержание. Факторы, вызывающие модернизационные процессы, разделены на внутренние и внешние. К внешним факторам часто относят процессы глобализации.

Grishko L.N. Factors Modernization of the Political System of the Arab Monarchies of the East

In the article is studied the factors modernization of the state order of the Arabian East monarchies. In particular, the author identifies the factors that cause the modernization processes and the factors influencing their contents. In turn, causing modernization processes, divided into internal and external. The external factors often include the processes of globalization.